

Zsonglőrködés kvantumrészecskékkel

a 2012. évi fizikai Nobel-díj ürügyén

Domokos Péter

Wigner Fizikai Kutatóközpont, Magyar Tudományos Akadémia

Az atomoktól a csillagokig, 2013. október 10., Budapest

A 2012. évi fizikai Nobel-díj

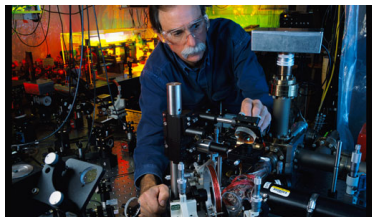
"for ground-breaking experimental methods that enable measuring and manipulation of individual quantum systems"

Serge Haroche

Ecole Normale Supérieure, Párizs

David Wineland

National Institute of Standards and Technology (NIST) and University of Colorado Boulder, USA

Új fizika alacsony energián ?!

Új fizika alacsony energián ?!

- ▶ felfedezés ~ szélsőséges területek (nagy energia, tömeg, ...)

Új fizika alacsony energián ?!

- ▶ felfedezés ~ szélsőséges területek (nagy energia, tömeg, ...)
- ▶ atom, molekula, szilárdtestek, fény $\leftrightarrow$ ismert elméletek írják le

Új fizika alacsony energián ?!

- ▶ felfedezés ~ szélsőséges területek (nagy energia, tömeg, ...)
- ▶ atom, molekula, szilárdtestek, fény $\leftrightarrow$ ismert elméletek írják le
- ▶ **elektrodinamika**: Maxwell-egyenletek (1865), Hertz kísérlet (1885-89)

James C. Maxwell

Heinrich R. Hertz

Új fizika alacsony energián ?!

- ▶ felfedezés ~ szélsőséges területek (nagy energia, tömeg, ...)
- ▶ atom, molekula, szilárdtestek, fény $\leftrightarrow$ ismert elméletek írják le
- ▶ **elektrodinamika**: Maxwell-egyenletek (1865), Hertz kísérlet (1885-89)

James C. Maxwell

Heinrich R. Hertz

- ▶ **kvantummechanika**: XIX-XX. századok fordulóján

Niels Bohr

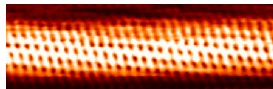
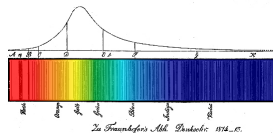
Erwin
Schrödinger

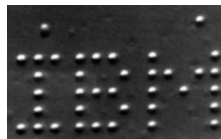
Werner
Heisenberg

Kvantummechanika sikere

- ▶ kísérleti tapasztalatok magyarázata (feketetest-sugárzás spektruma, fotoeffektus, vonalas színekép)
- ▶ anyag további alapvető tulajdonságainak megjósolása
  - ▶ spin és a kizárási elv (Pauli)
  - ▶ antianyag (Dirac)
- ▶ korai alkalmazások: anyag szerkezetének feltárása
  - ▶ elektrondiffrakció (Davisson-Germer, 1927)
  - ▶ maghasadás, nukleáris energia
- ▶ XX. sz. technikai forradalom: félvezetők, szupravezetők (NMR), lézer

szén nanocső STM képe

A kvantummechanika gyanús viselkedése

Elfogadott, de

A kvantummechanika gyanús viselkedése

Elfogadott, de

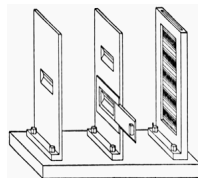
- ▶ csak közvetetten tapasztaljuk (sokaság),
- ▶ pedig jóval többet mond, mit amit meg tudunk figyelni!
- ▶ Hat vagy több nagyságrendet kell a tér- és időskálán áthidalni! ($\Rightarrow$ 60 év)

A kvantummechanika gyanús viselkedése

Gedanken experiments

Elfogadott, de

- ▶ csak közvetetten tapasztaljuk (sokaság),
- ▶ pedig jóval többet mond, mit amit meg tudunk figyelni!
- ▶ Hat vagy több nagyságrendet kell a tér- és időskálán áthidalni! ($\Rightarrow$ 60 év)

Erwin Schrödinger, 1952

„We never experiment with just one electron or atom or (small) molecule. In **thought-experiments** we sometimes assume that we do; this invariably entails ridiculous consequences...”.

A kvantummechanika gyanús viselkedése

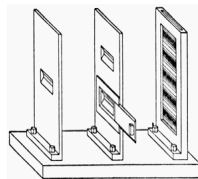
Elfogadott, de

- ▶ csak közvetetten tapasztaljuk (sokaság),
- ▶ pedig jóval többet mond, mit amit meg tudunk figyelni!
- ▶ Hat vagy több nagyságrendet kell a tér- és időskálán áthidalni! ($\Rightarrow$ 60 év)

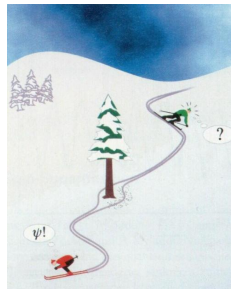
Erwin Schrödinger, 1952

„We never experiment with just one electron or atom or (small) molecule. In **thought-experiments** we sometimes assume that we do; this invariably entails ridiculous consequences...”.

Gedanken experiments

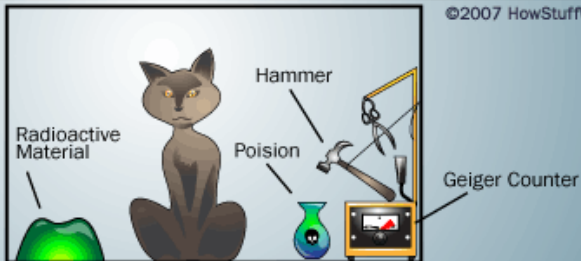

Szuperpozíció elve

Schrödinger's Cat

©2007 HowStuffWorks

The material does not decay; the cat lives.

The material has decayed; the cat has been killed by the poison.

According to the Copenhagen interpretation, the cat is both alive and dead. It exists in a state of "superposition."

Atomok leírása. Nátrium atom

Atomok leírása. Nátrium atom

**Mi egy atom
tulajdonsága?**

Atomok leírása. Nátrium atom

Mi egy atom
tulajdonsága?

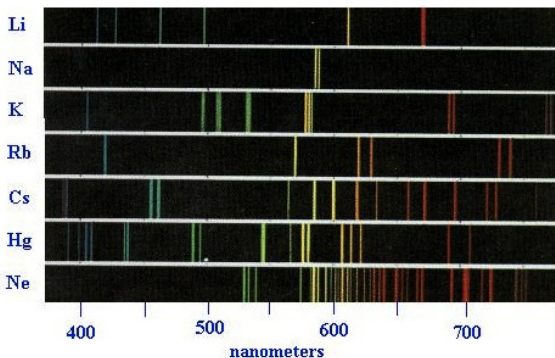

Atomok leírása. Nátrium atom

Black Body

Mi egy atom
tulajdonsága?

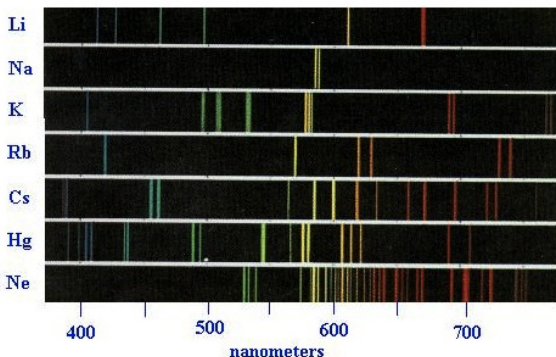

Atomok leírása. Nátrium atom

Black Body

Mi egy atom tulajdonsága?

Mi egy spektrumvonal tulajdonsága?

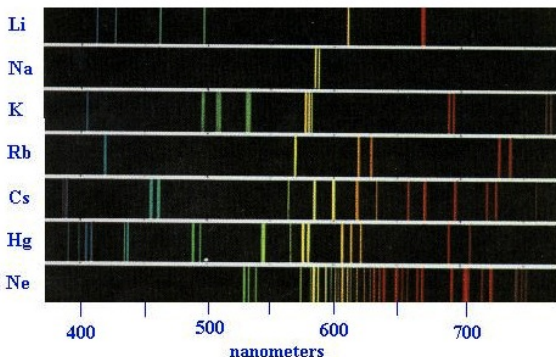
- ▶ hullámhossz ($\lambda = 589\text{nm}$)
- ▶ természetes vonalszélesség: $2\pi \times 9.8\text{ MHz}$
- ▶ Doppler kiszélesedés ($T = 300\text{K}$): $2\pi \times 556\text{ MHz}$

Atomok leírása. Nátrium atom

Black Body

Mi egy atom tulajdonsága?

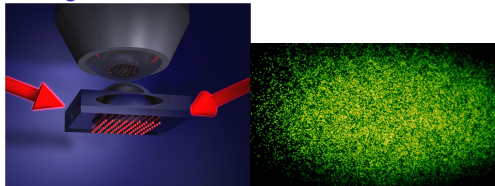
Mi egy spektrumvonal tulajdonsága?

- ▶ hullámhossz ($\lambda = 589\text{nm}$)
- ▶ természetes vonalszélesség: $2\pi \times 9.8\text{ MHz}$
- ▶ Doppler kiszélesedés ($T = 300\text{K}$): $2\pi \times 556\text{ MHz}$

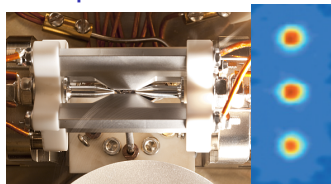
Nem ismerjük!

Egyedi kvantumrendszerek izolálása

Semleges atom

Ion csapda

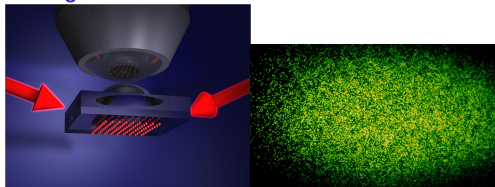

Módszerek

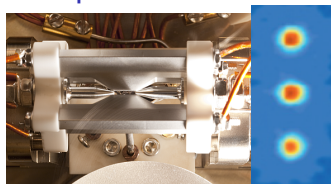
- ▶ optikai pumpálás
- ▶ **lézeres hűtés**
- ▶ **csapdázás** vákuumban:
optikai, mágneses,
elektrosztatikus
- ▶ EM rezonáns módus

Egyedi kvantumrendszerek izolálása

Semleges atom

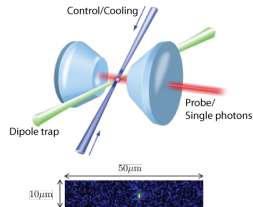
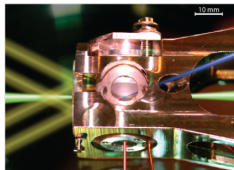
Ion csapda

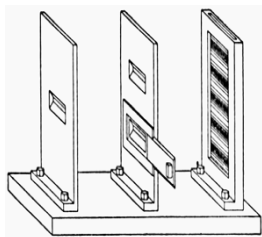
Módszerek

- ▶ optikai pumpálás
- ▶ **lézeres hűtés**
- ▶ **csapdázás** vákuumban: optikai, mágneses, elektrosztatikus
- ▶ EM rezonáns módus

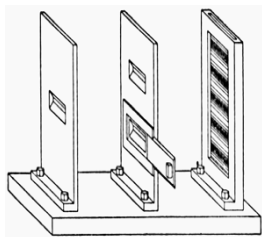
Optikai mikrorezonátor

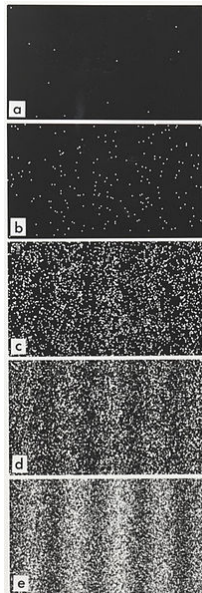
Kvantuminterferencia

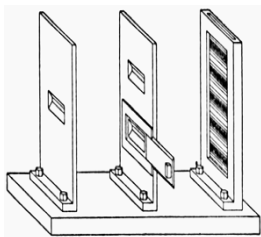
Kvantuminterferencia

Elektron (1989)

Kvantuminterferencia

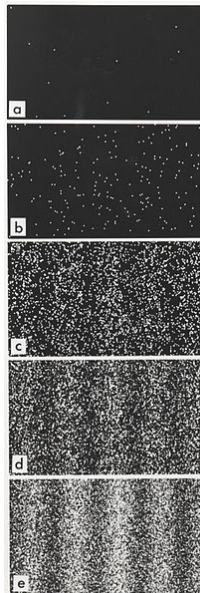
Neon atom (1992)

1 mm

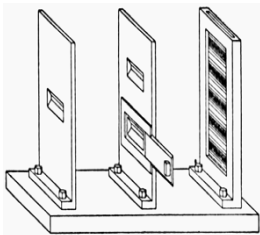
FIG. 2. The interference fringe pattern on the MCP for atoms with the initial velocity of approximately zero. The vertical length of the slit image is 2.8 mm. The spatial resolution of the picture is 20 and 32 μm for the horizontal and vertical directions, respectively. The narrowing of the fringe separation on the upper part is due to the damage of the double-slit structure. This figure contains approximately 6×10^3 atomic counts.

Elektron (1989)

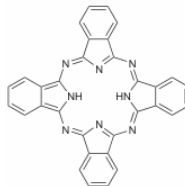

Kvantuminterferencia óriásmolekulákkal

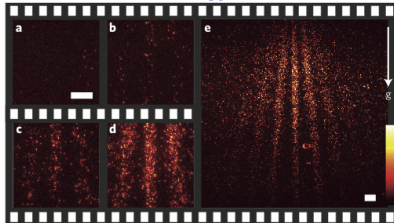
phtalocyanine
 PcH_2

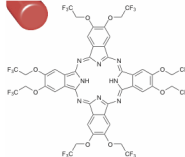
PcH_2

$C_{32}H_{18}N_8$
 $m=514$ AMU

Nature Nanotechnology, 2012

phtalocyanine
derivative $F_{24}PcH_2$

$F_{24}PcH_2$

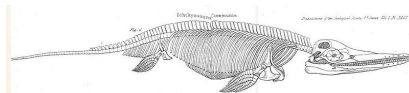
$C_{48}H_{26}F_{24}N_8O_8$
 $m=1298$ AMU

Marad még baj elég: elpusztul, amit mérünk!

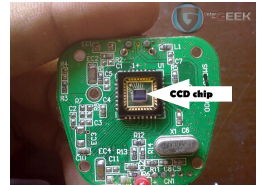
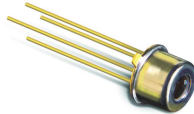
Marad még baj elég: elpusztul, amit mérünk!

Schrödinger, 1952

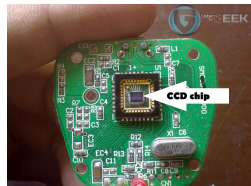
"We are not experimenting with single particles, any more than we can raise **Ichthyosauria** in the zoo. We are scrutinizing events long after they have happened."

Foton mérés zárt dobozban

Foton mérés zárt dobozban

Közvetett mérés $\Rightarrow$

Kölcsönható kvantumrendszerre van szükség

- ▶ objektum: amit mérünk
- ▶ szonda: ami elpusztul

Kétrészecskés kvantummechanika

Egyedi kvantumrendszerek manipulációja

„Serge Haroche and David J. Wineland have independently invented and developed methods for measuring and manipulating individual particles while preserving their quantum-mechanical nature, in ways that were previously thought unattainable.”

Kétrészecskés kvantummechanika

Egyedi kvantumrendszerek manipulációja

„Serge Haroche and David J. Wineland have independently invented and developed methods for measuring and manipulating individual particles while preserving their quantum-mechanical nature, in ways that were previously thought unattainable.”

Kölcsönhatás

kvantumosan szinten kontrollált
és megfigyelhető

Kétrészecskés kvantummechanika

Egyedi kvantumrendszerek manipulációja

„Serge Haroche and David J. Wineland have independently invented and developed methods for measuring and manipulating individual particles while preserving their quantum-mechanical nature, in ways that were previously thought unattainable.”

Kölcsönhatás

kvantumoz szinten kontrollált és megfigyelhető

Ioncsapda

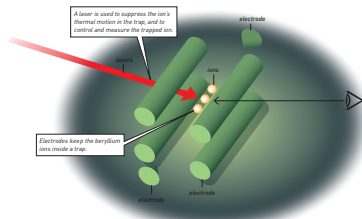

Figure 2. In David Wineland's laboratory in Boulder, Colorado, electrically charged atoms or ions are kept inside a trap by surrounding electric fields. One of the secrets behind Wineland's breakthrough is mastery of the art of using laser beams and creating laser pulses. A laser is used to put the ion in its lowest energy state and thus enabling the study of quantum phenomena with the trapped ion.

Rezonátor

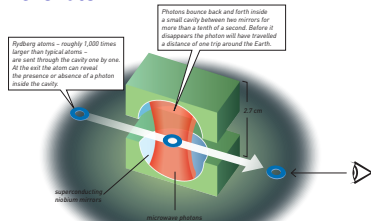
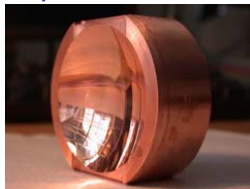

Figure 3. In the Serge Haroche laboratory in Paris, in addition to a temperature of several absolute zero, the microwave photons bounce back and forth inside a small cavity between two mirrors. The mirrors are so reflective that a single photon stays for more than a tenth of a second before it is lost. During its long life time, many quantum manipulations can be performed with the trapped photon without destroying it.

Rezonátoros kvantumelektrodinamika

Szupravezető Nb tükör

Rezonátoros kvantumelektrodinamika

Szupravezető Nb tükör

Rezonátor

- ▶ $T_{\text{cav}} = 130\text{ms}$ (hideg kell $T = 0.8\text{K}$)
- ▶ $Q = 4.2 \times 10^{10}$, $\mathcal{F}/\pi = 10^9$ round-trip

Rezonátoros kvantumelektrodinamika

Szupravezető Nb tükör

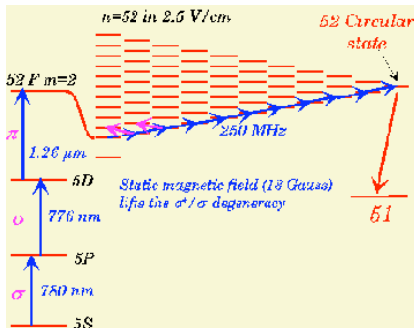
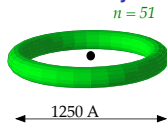

Rezonátor

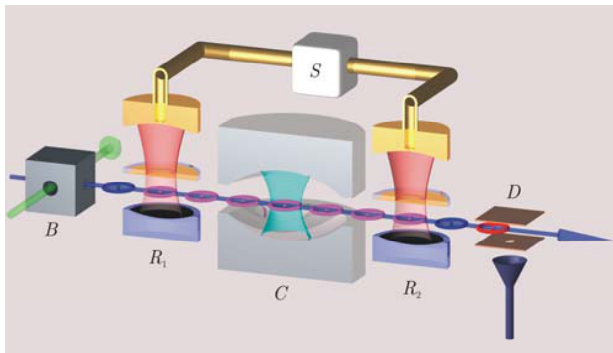
- ▶ $T_{\text{cav}} = 130\text{ms}$ (hideg kell $T = 0.8\text{K}$)
- ▶ $Q = 4.2 \times 10^{10}$, $\mathcal{F}/\pi = 10^9$ round-trip

Circuláris Rydberg atom

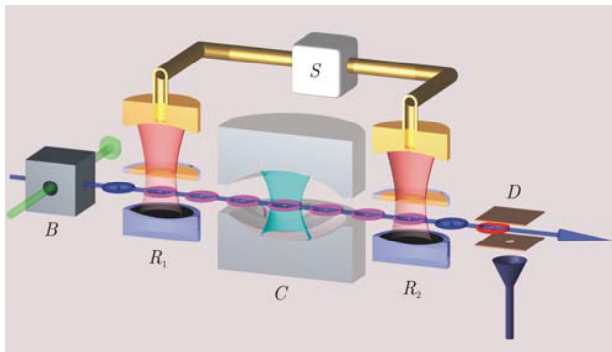

- ▶ $\omega_A = 51.099\text{ GHz}$, $T_{\text{at}} = 30\text{ms}$
- ▶ hangolhatóság (Stark effektus)
- ▶ sebességszelekció, nincs hűtés
- ▶ detektálás állapotselektív ionizációval

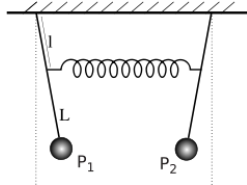
Kísérleti elrendezés

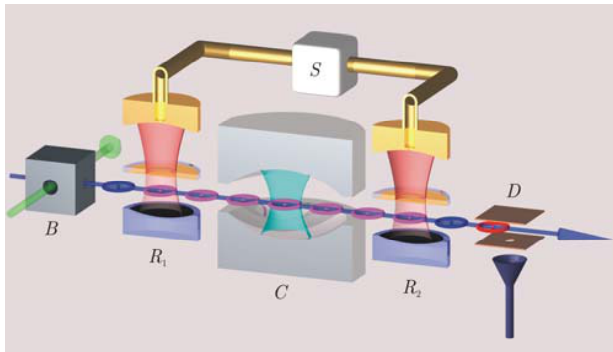
Kísérleti elrendezés

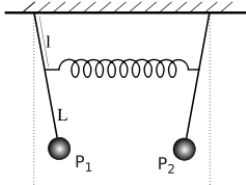
Kettős inga

Kísérleti elrendezés

Kettős inga

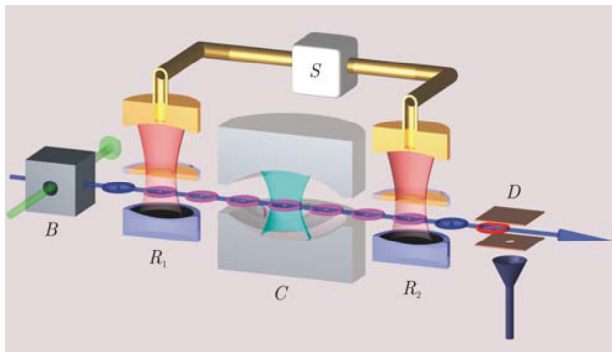
Erős csatolás

$$\Omega^{-1} = 3 \mu\text{s}$$

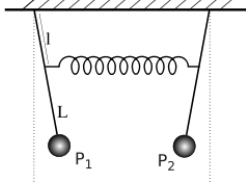
$$\gamma^{-1} = 32 \text{ ms}$$

$$\kappa^{-1} = 133 \text{ ms}$$

Kísérleti elrendezés

Kettős inga

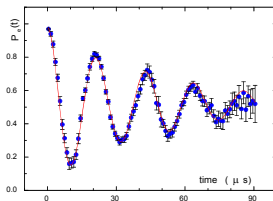

Erős csatolás

$$\Omega^{-1} = 3 \mu\text{s}$$

$$\gamma^{-1} = 32 \text{ ms}$$

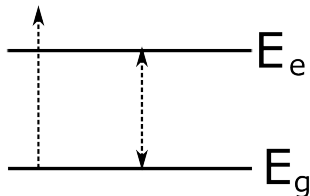
$$\kappa^{-1} = 133 \text{ ms}$$

Foton kibocsátás és elnyelés megtiltása

Nemrezonáns kölcsönhatás

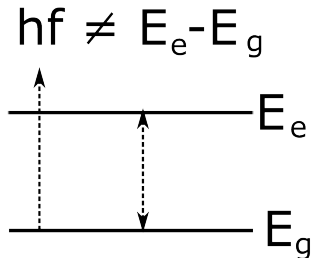
$$hf \neq E_e - E_g$$

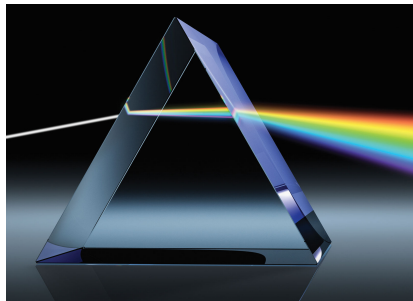

Foton kibocsátás és elnyelés megtiltása

Nemrezonáns kölcsönhatás

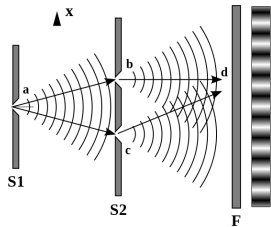
Marad fontos hatás!

- ▶ törésmutató
- ▶ diszperzió

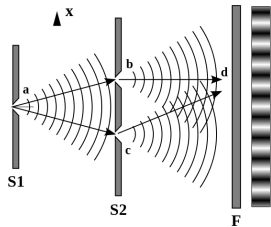
Interferométerek: fázis $\rightarrow$ intenzitás

Hullámfrontosztás

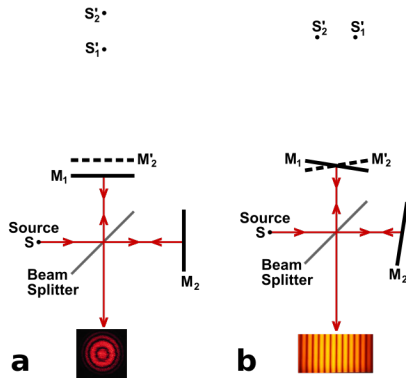

Interferométerek: fázis $\rightarrow$ intenzitás

Hullámfrontosztás

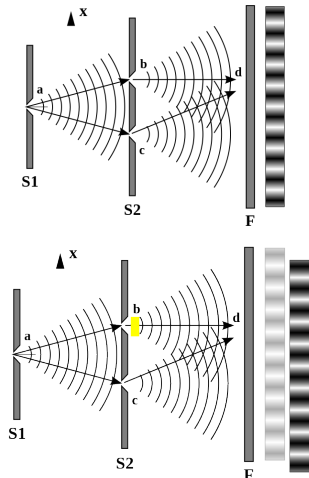

Nyalábosztás

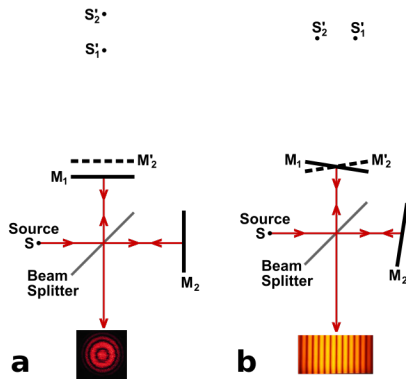

Interferométerek: fázis $\rightarrow$ intenzitás

Hullámfrontosztás

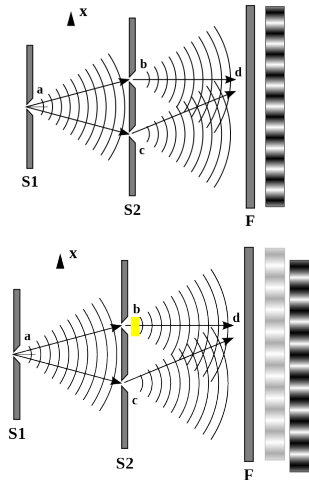

Nyalábosztás

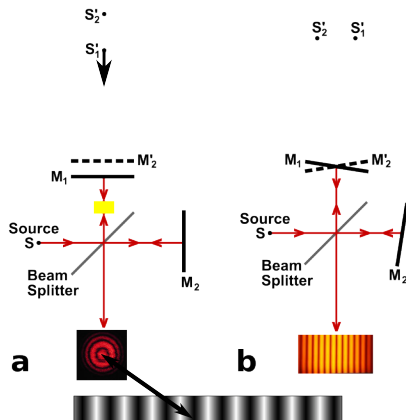

Interferométerek: fázis $\rightarrow$ intenzitás

Hullámfrontosztás

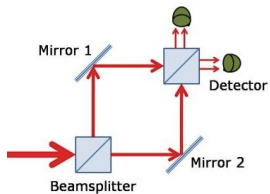
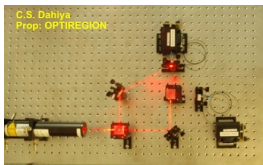

Nyalábosztás

Interferométer az elektron hullámfüggvényre

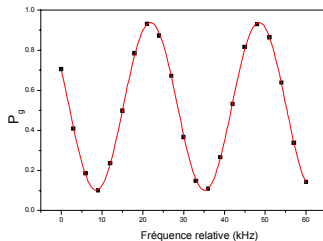
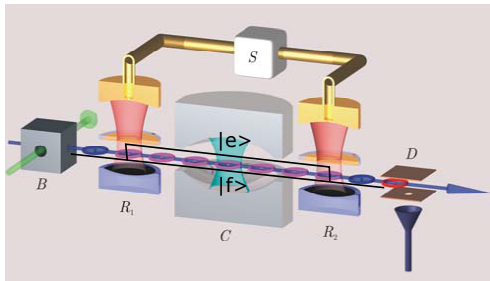
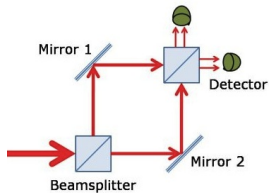
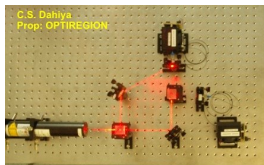
Mach-Zehnder

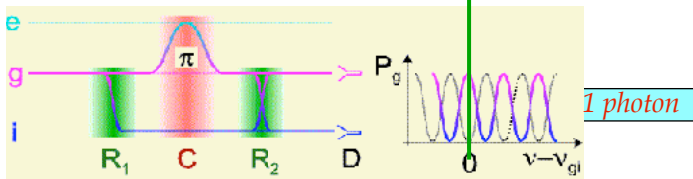
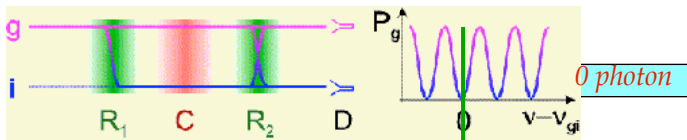
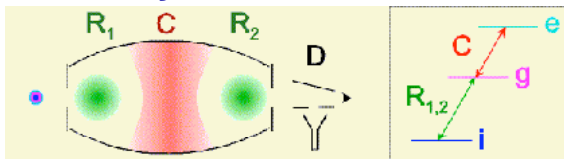
Interferométer az elektron hullámfüggvényre

Ramsey (1989 Nobel díj)

Mach-Zehnder

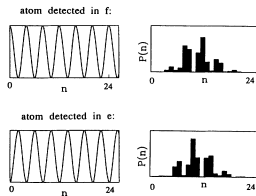
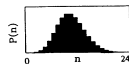
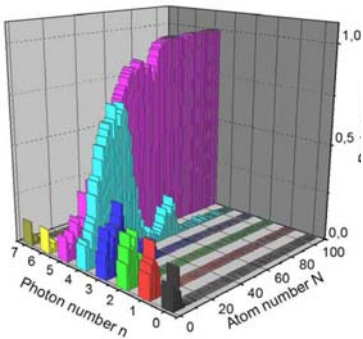
Fotonmérés elnyelés nélkül

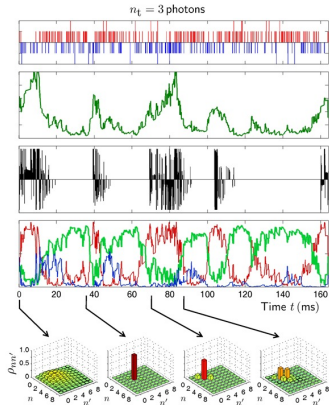
Fotonszámmérés és preparálás

$n=0 \dots 7$

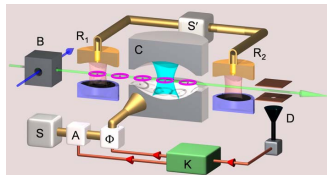

Kvantumállapot stabilizálása visszacsatolással

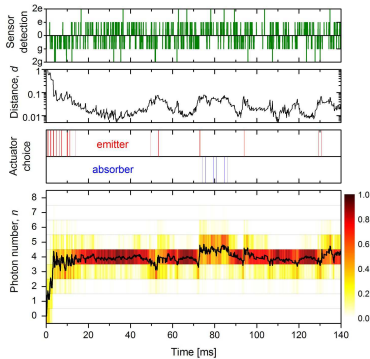
Klasszikus forrás

Sayrin et al. Nature 2011

Kvantumos küldönc

Zhou et al. Phys. Rev. Lett., 2012

Kvantummérés Lendület csoport

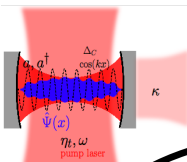
Ultracold atoms
& CQED

Nagy

Vukics

Dombi

Szirmai

Kulucz

Domokos

Asbóth

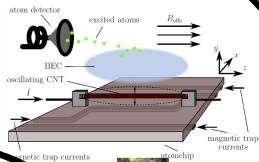

Kiss

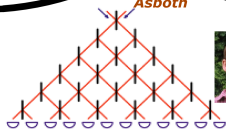

Darázs

Hybrid mesoscopic
devices

Kálmán

Kollár

Quantum networks

Támogatók

MTA
Lendület

ERC HU
OPTOMECH

EU FP7

LEISURE AND CAREERS
RESEARCH FUNDING